

РОЛЬ ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

В умовах становлення в Україні громадянського суспільства актуальною є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до самостійного мислення, суспільного вибору, співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання.

Національна система виховання, яка ґрунтується на міцних підвалинах культури рідного народу минулих епох і сучасності, найбільшою мірою сприяє соціальному престижу інтелектуальності, освіченості та інтелігентності, як складників духовності людини [10].

Сучасна національна педагогіка вже має низку підходів до проблеми виховання особистості, що знайшло втілення у таких документах, як «Концепція виховання підростаючого покоління суверенної України» (1991), «Концепція безперервної системи національного виховання» (1994), «Концепція національного виховання» (1994), «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти» (1996), «Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні» (1997), Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» (1993), Національна доктрина розвитку освіти в Україні (2002), «Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей» (2002).

У Національній доктрині розвитку освіти України чітко сказано, що «Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури» [9].

Розв'язанню нагальних проблем у галузі національного виховання присвячені праці відомих сучасних учених О. Вишневського, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, В. Кузя, Ю. Руденка, З. Сергійчук, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, П. Щербаня та інших.

Так, О. Вишневський зазначає, що людина навчається, розвивається і виховується для життя у суспільстві, і вимогами різних його сфер визначається зміст виховання. Природна структура суспільного організму включає п'ять таких сфер: людина (сфера індивідуального життя); сім'я (сфера родинного життя); громада (сфера цивільного життя); нація-держава (сфера міжнародного самовизначення); все людство (де «немає ні елліна, ні єврея»). Кожна з цих сфер висуває до людини певні вимоги – свій набір цінностей, які мають

системний характер і складають цілісний зміст едукації і, зокрема, виховання.

Оскільки структурі суспільного організму властивий чітко виражений ієрархізм, то йому підпорядкована і вся система цінностей. На думку вченого вона включає (починаючи з вершини піраміди): а) здатність людини регулювати свої стосунки з усіма людьми на землі (моральне виховання); готовність мати власну національну позицію і відстоювати її в контексті міжнародної ідентифікації нашого народу і нашої держави (національно-патріотичне виховання); прихильність до демократії як до типу стосунків всередині держави (громадянське виховання); відчуття і прийняття покладених на людину родинних обов'язків (родинне виховання); нарешті, здатність індивідуальної людини до успішної самореалізації (виховання характеру) [4, 31].

О. Вишневецький наголошує: «Національно-патріотична едукація і відповідне виховання базується на цінностях, специфічних для кожного народу, що об'єднуються поняттям національна ідея (державна незалежність; почуття національної гідності; любов і пошана до власної культури, мови, національних і державних символів; історична пам'ять; готовність до захисту Батьківщини тощо)» [4, 32].

У статті ми робимо спробу охарактеризувати роль виховного середовища у національному вихованні особистості.

Виховання – процес соціальний, що складається з цілеспрямованих впливів на особистість усіх виховних інститутів суспільства, впливів соціокультурного середовища й участі самої особистості як активного суб'єкта цього процесу. Середовище як сукупність природних і соціальних умов, у яких протікає розвиток і діяльність людського суспільства, виступає стосовно особистості як необхідна умова її становлення і розвитку. Свідомість, духовний світ людини формуються всім укладом життя, визначеним соціальним середовищем, що діє сукупно з цілеспрямованим вихованням.

Філософами середовище трактується як «умова, засіб і ціль відтворюючої діяльності людини» [14].

Історія вивчення ролі та значення середовища як існуючої реальності, що здійснює вплив на дитину, своїм корінням сягає у дореволюційну педагогіку та психологію (К.Д. Ушинський, П.Ф. Лесгафт, А.Ф. Лазурський та ін.).

Ця сфера наукового знання виникла в зарубіжній соціальній педагогіці на початку ХХ століття. Теоретик цього напрямку наукового пошуку німецький вчений А. Буземан стверджував, що «основною передумовою загальної теорії виховання є наука про вплив середовища», і звідси «необхідна спеціальна наука про середовище для педагогічних цілей» [13]. Методологічна позиція прихильників такого підходу полягала в тому, що педагогічний процес вони поділяли на наступні складові: 1) цільову установку; 2) середовище; 3) конструювання виховних заходів.

Вплив соціального середовища на формування особистості здійснюється лише в тому разі і тією мірою, якою особистість сама в результаті активного ставлення до соціального середовища здатна керуватися ним як орієнтиром у своїй життєдіяльності. У такому випадку правомірно вести мову про співвідношення провідного впливу соціального середовища і конкретного ставлення до нього особистості. Ці характеристики становлять зміст соціальної

ситуації. Залежно від вікових особливостей, умов проживання, внутрішніх процесів розвитку особистості змінюються її переживання, ставлення до навколишнього світу, тобто формується соціальна ситуація розвитку.

Як відзначає А.П. Буєва, у загальному процесі розвитку особистості діють «...дві тенденції: засвоєння індивідом соціальних норм, традицій і функцій як своєрідний аспект пристосування особистості до існуючих соціальних умов і тенденція їхнього розвитку, перетворення, у яких яскравіше всього виявляється людська, творча індивідуальність» [11]. У цьому процесі школяр – не пасивний об'єкт впливу, а активний суб'єкт формування своєї особистості. Він не тільки сприймає вплив середовища, але і сам активно творить себе, виходячи з внутрішніх потенцій своєї особистості і, звичайно, умов навколишнього середовища [6].

Отже, розуміння соціального середовища як виховуючого фактора можливе лише в тому випадку, якщо особистість розглядається не як пасивний об'єкт впливу середовища, а як суб'єкт активної перетворюючої практичної діяльності [1].

Цілісність виховного процесу полягає в тому, щоб забезпечити умови для реалізації потреб, тобто рух по висхідній лінії до рівня ідеальних (духовних) потреб: «...найбільшою цінністю є такі потреби, які найбільшою мірою сприяють розвитку суспільства в цілому, а отже, і розвитку складових сучасної особистості» [2].

У психолого-педагогічних дослідженнях останніх десятиліть робиться спроба розширити і поглибити уявлення про середовище, одержати можливість керувати впливом середовища на особистість через учнівський колектив школи, де у взаємозв'язку розглядається середовище учнівського колективу, середовище особистості і групи [5]. Школа при цьому розглядається як відкрита виховна система, що взаємодіє із середовищем (В.А. Караковський та інші).

Значна увага науковців приділяється розгляду середовища спілкування. А.В. Мудрик при розгляді середовища спілкування школярів виділяє два аспекти в його характеристиці: середовище спілкування в широкому розумінні – міське чи сільське, і середовище спілкування у вузькому розумінні – сфера безпосередніх контактів школярів. Кожне з цих середовищ (і міське, і сільське) мають тільки їм властиві характеристики, що впливають на спілкування школярів [7; 8].

Необхідно розмежовувати такі поняття, як «соціальне середовище», «виховне середовище» і «середовище виховання». Соціальне середовище є визначеною, конкретною частиною суспільства, що виступає ланкою опосередкованого впливу суспільства на особистість. Важливо, однак, відзначити те, що в поняття «середовище» поряд з матеріальними (речовими) компонентами включаються і духовні, тобто ідейне середовище особистості є об'єктивним фактором її формування [3].

У психологічній і педагогічній науках соціальне середовище визначається як суб'єктивно пережита людиною об'єктивна реальність. Це те, в ім'я чого, як і з чим людина вступає у своє життя: все те, з чим чи з ким людина вступає у взаємодію. Соціальне середовище – це своєрідний показник інтеріоризації

особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, цінностей суспільства.

Будь-яке соціальне середовище бере участь у формуванні особистості людини, тому соціальне середовище одночасно і є середовищем виховання. Середовище виховання характеризується розмаїттям сфер життєдіяльності особистості. Науковці виділяють такі її основні мікросфери: сфера особистісних відносин у родині (з батьками, іншими близькими людьми); сфера особистісних відносин поза школою і родиною (з однолітками, дорослими, дошкільниками і т.п.); сфера спілкування (впливу засобів масової інформації, спостереження, ідеали, спілкування з книгою, мистецтвом, природою явищ, речей).

Але разом з тим існує середовище, основною функцією якого є освіта і виховання дітей. Виховне середовище – це стійка сукупність речових і особистісних елементів, з якими безпосередньо взаємодіє соціальний суб'єкт в установах і організаціях, що здійснюють навчання і виховання особистості. Виховне середовище як середовище, в якому формується особистість, є основою всього впливу суспільства на становлення підростаючого покоління на всіх рівнях: матеріальному, організаційному, кадровому, змістовому і т.д.

Отже, виховне середовище – це результат інтегративної, цілеспрямованої діяльності. Для створення виховного середовища необхідно:

1. Визначити основні його компоненти.
2. Встановити зв'язки між елементами.
3. Залучити в цю діяльність самих дітей, як суб'єктів його створення та удосконалення.

Виховне середовище повинно сприйматись вихованцем як середовище «власне», де він може успішно себе реалізувати.

«Головна справа виховання якраз у тому й полягає, – вважав психолог С. Рубінштейн, – щоб тисячами ниток зв'язати людину з життям – так, щоб з усіх боків перед нею поставали завдання, для неї значущі, для неї привабливі, які вона вважає своїми, для вирішення яких вона залучається. Це важливо тому, що головне джерело всіх моральних негараздів, усіх відхилень у поведінці – це та душевна порожнеча, яка утворюється в людей, коли вони стають байдужими до життя, що їх оточує, відходять убік, відчувають себе в ньому сторонніми спостерігачами, готовими на все махнути рукою, – тоді все їм стає ні до чого» [12].

Оскільки однією з найважливіших характеристик людини як живої соціальної системи є її відкритість, тобто неможливість існування без неперервної взаємодії з іншою системою (або сукупністю систем) – навколишнім середовищем, її поведінка та діяльність нерозривно пов'язані з навколишнім середовищем і зумовлюються ним.

А отже, варто залучати до виховного процесу населення мікро – і макросоціуму, здатне передавати молоді багатий соціальний досвід, що глибоко сягає своїм корінням в народну філософію, етику, мораль, в основі якого ідеї високої моральності, людяності, добра, справедливості, милосердя, поважливого ставлення до старших, співчуття до людського горя, любов до праці, бережливе ставлення до природи, як до матері-годувальниці, глибока повага до жінки як хранительки домашнього вогнища, мир і спокій між

людьми.

Народні традиції виховання мають глибокі корені й віддзеркалюють позитивний досвід, накопичений людством упродовж тисячоліть. Вони пов'язані із середовищем і соціально зумовлені. Народні традиції виникли за покликом соціальних потреб суспільства, підтримувалися громадською думкою. В них концентрувались найголовніші риси матеріального й духовного життя, особливості історичного розвитку народу, відносини з іншими народами, державами.

Потрібне творче співробітництво учнів, батьків, педагогів, усієї громадськості в ім'я відтворення у дітях менталітету свого народу, увічнення в підростаючих поколіннях того специфічного, що є в кожній нації, з метою виховання молоді як свідомих носіїв національної культури, продовжувачів справи батьків.

Таким чином, забезпечуючи взаємодію цілеспрямованого виховання і впливів середовища, організовуючи педагогічно доцільне навколишнє середовище, можна розширити сферу виховних впливів, тим самим ефективно керувати процесом взаємодії особистості із соціокультурним середовищем, використовуючи його виховний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 151 с.
2. Андреева А.Д. Формування особистості старшокласника. – К., 1998. – 169 с.
3. Васильева О.С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 74-85.
4. Вишневський О. Громадянськість (civics) у структурі змісту сучасного українського виховання // Міжнародна конференція «Освіта для майбутнього розвитку». Тези. – Україна, Київ, 31 травня – 1 червня 2002 р. – 128 с.
5. Головаха Е.М. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи. – К.: Наукова думка, 1988. – 142 с.
6. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2 ч. – К.: УЗИН, 1977. – Ч. 2: Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.
7. Мудрик А.В. Современный старшеклассник: проблемы самоопределения. – М.: Знание, 1977. – 64 с.
8. Мудрик А.В. Социализация и «смутное время». – М.: Знание, 1991. – 80 с.
9. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. – № 33.
10. Основи національного виховання: Концептуальні положення / За заг. ред. В.Г. Кузя, Ю.Д. Руденка, З.О. Сергійчук. – Умань, 1993. – 110 с.
11. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посібник / Ред. рада: В. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. – К.: ІЗИН, 1996. – 792 с.
12. Рубинштейн С.Л. Человек и его мир // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1969. – 370 с.

13. Соціальна робота / Соціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник. – К., 1995. – 67 с.
14. Філософський словник / За ред. Шинкарука В.І. – К., 1986. – 320 с.